

Psychopatologická diagnostika chorob vědeckého myšlení

Hlavní význam ideometrického mapování kulturních proudů tkví v tom, že umožňuje humanitním vědám soustavnou klasifikaci forem náboženského, uměleckého, ideologického a vědeckého názoru dle **axiologických směrnic** doby. Podle vžitých představ je nutno každou vědeckou teorii, filosofii a náboženství chápat jako přísně logicky budovanou racionální konstrukci postavenou z cihel idejí a ideálů. Kulturní směry však budují svou mytologii spíše logikou chorobných halucinací, jejichž řád se podobá syndromu symptomů určité civilizační nemoci. Jako druh kolektivního šílenství, mentální poruchy či epidemické nákazy navrhoval kdysi studovat typy světónázoru Carl Jaspers ve své rané studii *Psychologie der Weltanschauungen* (1921). Domníval se, že sociální psychologie je zasahována ideovými proudy jako bakteriologickými infekcemi a vyrovnává se s nimi řadou inkubačních fází sepse. Na podobném pojetí idejí se pokoušel budovat kulturní epistemologii ve svých *Dějínách šílenství* také Michel Foucault, který navrhoval zkoumat každou éru a epochu jako naplnění určité dobové *epistémé*, jakéhosi „vzoru poznání“. Nezávisle dospěl k takové koncepci také T. S. Kuhn v studii *The Structure of Scientific Revolutions* (1965), která vysvětluje myšlení doby z jednotného systému „*cultural patterns*“ a „kulturních paradigmat“.

Chceme-li podat psychopatologickou diagnózu nemocí antické, středověké a moderní vědy, pak musíme odhlédnout od ideové argumentace dané tradicí místních náboženských kultů, národní mytologie a kulturního kontextu, a soustředit se pouze na jednotná paradigmata směřu v obdobných kulturních cyklech. Poválečný vývoj českých humanitních věd je mylně chápán jako chaotická změť nahodilých anomálií a historických omylů, ale ve skutečnosti jeví pravidelný chronologický vzorec, který se v hrubých rysech shoduje s celoevropskými trendy. Jeho osnovou bylo střetání utopického a technokratického paradigmatu, přechod od paradigmatu 50. let, postaveného na sociální utopii, osvětářském biografismu a jazykovědném normativismu (F. Trávníček), k novému antiutopickému technokratickému myšlení 60. let. Technokratické paradigma 60. let uváděla shora Šikova ekonomická reforma, která postavila do čela společnosti inženýrskou elitu a odideologizovala politiku ekonomickými zřeteli. V umělecké oblasti se tento přechod projevil směry konkrétní poezie a absurdního dramatu, jež vyjadřovalo pocity odcizení z kolosů sociální utopie. Ve vědách jej prozrazovalo nadšení pro vědecký formalismus, strukturní modely, formální logiku a zavádění exaktních matematických metod do společenských věd.

Kulturní vývoj od sociální utopie k technokratické antiutopii ovšem nebyl specifický jen pro východní země, odpovídal zákonitému průběhu většiny industrializačních cyklů v minulosti, a proto může být zkoumán na celé řadě historických paralel. Jednu jeho věrnou kopii nabízí situace našich humanitních nauk v druhé polovině 19. století. Mladá generace kosmopolitně cítících lumírovců se tehdy odkláněla od obrozeneckého panslavistického vlastenectví ruchovců a nechala se inspirovat myšlenkami nového nadnárodního evropanství. Spontánně sdílela Vrchlického nadšení pro artistní formalismus, řemeslný um a zvládání cizích veršových technik. Její kulturní orientace na ryzí formu a technickou dovednost směřovala k překonání normativních předsudků obrozenecké filologie a k přechodu na paradigma vědeckého formalismu. Jeho dílem byl zrod škol formální logiky (J. Dastich), exaktní versologie (J. Král) a herbartovské formální estetiky (J. Durdík).

Protiklad sociální utopie a technokratické antiutopie se promítá i do jiných oblastí kultury a vědy, a proto jejich paradigmata vyžadují jednotné názvosloví. K jejich jednotnému značení může dobře posloužit protiklad hudební eufonie a dysfonie a dvojice jimi využitých řeckých předpon *eu-* ‘dobrý’ a *dys-* ‘špatný’. Utopie sní o ideální společnosti a promítá své reformátorské ideály do vizí slunečného blaženého ostrova (**eutopie**). Nejde tedy ani tolik o „utopii“ neexistující „nikde“ na světě (*ou-topos* ‘no-place’, Morrisův román *Nowhere*) jako o „eutopii“, o vytvoření „blaženého místa“ *hic et nunc* na zemi. Pokud jde o časový rozměr, většina utopií oslavuje dávný „zlatý věk“ lidstva, ale věří v sociální pokrok, a proto pracuje na jeho návratu v šťastných zítřcích (**euchronie**). Utopistovi nestačí stvořit jen „ideální stát“, ale musí jej také obydlet „ideálním občanem“ a k dokonalé vládě současně vychovat „ideálního vladaře“. Proto utopická společnost vyžaduje výchovu „nového člověka“, který se podobá obrazu „ušlechtilého divocha“ (*noble savage*) v robinsonádách 18. století. Ve výchově „nového člověka“ se proto mísí budoucnost s návratem k „zlatému věku divoštství“, s ideálem původní nezkažené přirozenosti, harmonické tělesnosti a přírodní prostoty (**eutypie**). Všechny tyto estetické ideály se promítaly i do souběžných normativistických snah „dokonalostní vědy“ (**eusofie**), která nadšena dokonalostí hmotné přírody, klade vysokou normu i na člověka a podřizuje jej perfekcionistickým ideálům humanistické výchovy. Proto renesanční a osvícenský koncept vědy řeší výchovu „dokonalého básníka“ návodem na skládání „dokonalé básně“ a humanistická filologie usiluje o puristickou vivisekci „dokonalého jazyka“.

Vyvodit všechny tyto teoretické snahy z jedině dobové filosofie a skloubit je v jediný racionální logický systém s dobovou klasicistní poetikou a deistickým náboženským cítěním je velmi obtížné, ne-li nemožné. Všem je společná jedna tainovská *idée directrice*, zapálení pro přírodní materialismus, optimistické pozemšťanství, bukolickou idylu a encyklopedickou osvětu. Každá logika idejí však selhává, nevidíme-li za nimi logiku zdravotního stavu jediného „politického živočicha“ (*zoon politikon*) a „politického těla“, totiž vládnoucí politické formace. Smysl všech utopických snů nevězí nikde v nadpozemské realitě, ale tkví vždy v sociálně-inženýrských programech aktuálně vládnoucí státní ústřední byrokracie (**eukracie**). Teprve od somatické

konstituce můžeme postoupit k psychickému stavu pacienta a k diagnóze jeho životního pocitu optimismu, entusiasmu a euforie (**eupychie**):

- *Euphoria utopistica*: sociální inženýrství a utopické snění o ideální státem řízené a plánované lidské společnosti sloužící přirozeným potřebám lidu.
- *Euphoria pantheistica*: kosmický optimismus a vroucí láska k hmotné přírodě oduševnělé lidskou a božskou energií.
- *Euphoria encyclopaedica*: entusiastická láska k všemu poznání, vědění a umění jako nástrojům humanitářské osvěty a zdokonalení lidstva.
- *Pamphilia humanistica*: všeobjímající láska k lidské přirozenosti a harmonické tělesnosti spojující ideály rozumu, harmonie, zdraví a míry.

Každá „pozitivní utopie“ časem expiruje v absurdní antiutopii a ta zhnisá v „negativní utopii“ čili dystopii. Technokratická antiutopie jako duchovní substrát všech proudů vědeckého formalismu tvoří ideální střed mezi oběma extrémami a zrcadlí potřeby technokracie jako vlády inženýrské elity. Její nástup signalizuje depolitizaci a únavu z protestantské utopie, která se projevuje ztrátou iluzí a vyprázdňením smyslu utopické historické perspektivy. Místo přírodní selanky se mění její „*vision du monde*“ (L. Goldmann 1965) ve svět suchých čísel a geometrických abstrakcí. Ztráta významového smyslu, citového obsahu a přírodní materiality mění utopii v čistou geometrii, v říši čiré logiky a prázdných forem. V starém Řecku se postarali o rozklad Thalétova hylozoistického materialismu ve formální metodu pythagorejci a o století později provedla totéž s Anaxagorovým hylozoismem Gorgiova škola. Souběžně s filosofií nazrával stejný vývoj v politickém myšlení a politické komedii. Starší sofisté (Protagorás, Hippías, Prodikos a Antifón) pěstovali přírodní vědy, připravovali encyklopedické projekty a hájili rovnoprávnost barbarských divochů. Jejich současníci komediografové idealizovali utopické soužití barbarů s přírodou a hájili Perikleovu demokracii oslavou přírodního života a prapůvodní lidské „přirozenosti“ (*physis*). Naopak mladší komediografové vyzvedávali hodnoty umělé civilizace (*nomos*) a život barbarů zesměšňovali absurdními komedii ve stylu orwellovských satir na utopické komuny zvířat. Jejich současníci z řad mladších sofistů vedli rozmařilý život „zlaté mládeže“, pěstovali sarkastický nihilismus Gorgiovy školy a oddávali se půvabům formálních rétorických hříček. Jejich životní filosofií vyznačoval syndrom ztráty smyslovosti a několik typických příznaků „kulturní otupělosti“:

- *Stupor formalis*: samoúčelný formalistní artismus spojený s nezdravým kultem prázdné formy, matematické abstrakce a čiré logiky.
- *Stupor geometricus*: ztráta historické perspektivy provázená pohroužením do imaginárního světa abstraktních geometrických tvarů a čísel.
- *Stupor antiutopicus*: ztráta utopické perspektivy a víry ve smysl státní reglementace (F. Kafka, Orwellova *Animal Farm*, absurdní divadlo). *Stupor nonsensualis*: záliba ve formálních hříčkách odrážející ztrátu citu a oproštění znaku od významového smyslu slov (antická *technopaignia*, E. Lear, L. Carroll a Ch. Morgenstern jako klasikové „poezie nonsensu“).
- *Stupor antihumanus*: ztráta kladného vztahu k neživé i živé lidské přírodě (Gulliverův hnus z yahoovského lidství, Althusserova *déhumanisation*).

Technokratické vize společnosti se v sci-fi románech obvykle odehrávají v mimozemském „bezdomoví“, anebo se upínají k uměle konstruovanému světu moderní vědy a techniky (**technotopie**) dálné budoucnosti. Toto technokratické „bezčasí“ dostává určitější podobu ve nenázorném světě čísel umístěném ve futurologických souřadnicích (**technochronie**). Sociální utopie se jim rozkládají směrem k sci-fi beletrii, která horuje pro závratné možnosti odlidštěné techniky zbavené jakéhokoli nánosu člověčiny, a tedy pro ideál robota (**technotypie**). Takovou kulturní atmosféru provází zpravidla bouřlivý rozvoj aplikované techniky, matematiky, geometrie a logiky a souběžné snahy zavádět jejich exaktní postupy do věd ostatních. Všechny tyto snahy spojuje epistemologické paradigma kladoucí důraz na formální a aplikované vědy (**technosofie**), která se stává oficiálním konceptem vědy ve všech technokratických a odbornických režimech. První náznak protiutopické opozice signalizovalo u nás po válce „absurdní divadlo“, „konkrétní poezie“ a „generativní gramatika“ 60. let. Tento formální, logicistní a geometrický názor na svět uváděl proud nového antiutopického myšlení a představoval v poválečném vývoji inflexní bod vývojového obratu od utopie k dystopii.

Protiklad sociální utopie a konservativní dystopie lze vhodně vysvětlit rozdíly v kulturní politice whigů a toryů 17. století. Proti romantické idealizaci divošství v Defoeově robinsonádě můžeme postavit Swiftovu gulliveriádu, která je duchovně blízká toryovským konservativcům, křídlo odpůrců deismu (Clarke, Butler, Warburton) a stoupcům solipsistického idealismu (Berkeley, Norris, Oldisworth). Swiftova satira opovrhne yahoovskou člověčinou a nízkým divošstvím (**dystypie**), místo blažených ostrovů utopie nalézá všude jen zvrácené antiutopie (**dystopie**) a staromilsky odmítá pokroky moderní osvěty a vědy (**dyschronie**). Jeho konservativní světonázor ve všech směrech nahrazuje paradigma eufonie pocitu kakofonie či dysfonie. Jeho románové vize připomínají moderní absurdní grotesku vyjadřující pocity odcizení z pokroku vyspělé vědy a zhnusení ideály pokrokářské humanity.

Swiftovo torýovství bylo ovšem jen doznívající labutí písní uprostřed liberálního whigovského věku a má hodně daleko k skutečné kulturní reakci. Daleko lépe mohou tento extrém ilustrovat texty německo-kanadského pravicového radikála Ernsta Zundela, který dnes na internetu povolává vojáky do Nacistických záloh slovy: „Nenávidíte všechny, které můžete nenávidět. My v Nacistických zálohách nenávidíme před šestou hodinou víc lidí než většina smrtelníků za celý den ... Mé právo na svobodu nahrazuje vaše právo na existenci.“ „Připojte se k naší loterii a vyhraďte výlet na Nazi-UFO stanici ve středu země.“ „V případě vašeho zájmu vás naučíme jak vysílat signály na vaši mateřskou UFO-loď ... a jak se nechat análně zneužít nazi-ufonauty z vesmíru“ (Stöckl 1997: 10). V tomto textu jsou pregnantně formulovány všechny články chorobné fundamentalistické mytologie od nejstarších dob až po nedávnou minulost: mýtus o rase „tajemných nadřazenců“ ve středu země a existenci jejich tajemné civilizace v duté zeměkouli (*Hohl Welt Lehre*), pocit odcizení a hnusu z člověčiny, atmosféra podzemních spříseženectví a tajných satanistických rituálů (Himmlerův *Černý řád*), pěstování okultních, parapsychologických a astrologických pavěd (vůdcův dvorní astrolog Fuhrer). Taková mytologie se traduje z rituálů Rosecruciánského řádu zvěčněných v románu Bulwera-Lyttona *The Coming Race* (1871) a skrze Yeatsův a Machenův keltský mysticismus (Pauwels, Bergier 1971) se oklikou vrací v ufologickém blouznění moderní sci-fi kultury. I v řadě apolitických filmů ve stopách Cameronova snímku *Aliens* (1989) vidíme konstanty odcizení, ba hnusu z lidské člověčiny, která se v podsklepi ufonautických korábů převtěluje v „slizké příšery“ a žádá si být vyhlazena supermanovým plamenometem.

- *Nausea alienans* (popř. *Xenophobia nauseatica*): filosofie nesnášenlivosti, hnusu a nehumánní xenofobie vůči podřadné rase cizích přistěhovalců demonizované jako „ufonautičtí vetřelci“ či „slizké příšery“.
- *Idolatria heraldica*: fundamentalistický kult idolů, ikon, emblémů, erbů, svatých ostatků, tradice, posvátných textů a dalších fundamentálií.
- *Claustrophilia infernalis*: mýtus podzemní, podsvětní jeskyně a „duté zeměkoule“ obývané rasou tajemných nadřazenců; vize jezuitů a všech vln antické hermetiky (Epimenidés, Ferekydés, orfisté, pythagorejci, eleaté i Platón) se neustále vracely k vizím pekelné podsvětní jeskyně, kde duch je světlem a hmota temným mámením smyslů.
- *Pestilentia hermeneutica* (popř. *Toxoplasmosis semiotica*): okultní alegorická interpretace iracionálních znaků, ikon a emblémů.
- *Obscurantia militans*: militantní šovinistická demonizace všech cizích heretických a heterodoxních kultur ve stylu Bernarda de Clairvaux, Ignatia de Loyola, Josepha de Maistre and Adolpha Rosenberga.
- *Dyslogia lombardica* „obřadnická nemyslivost“: klasická nemoc všech scholastiků od Petra Lombardského až po Michaela Lifšice, která spočívá v neschopnosti pojmout a zplodit samostatnou myšlenku.
- *Paralysis regressiva*: stoický katastrofismus tkvící v eschatologických vizích regresivní (Spengler), apokalyptické (Derrida) či katastrofické budoucnosti (Chrysippos, Buffon).

Trojúhelník utopie, technotopie a dystopie zachycuje jen tři extrémní body, jež jsou na pomyslné vlnové, spirálové či kruhové křivce spojeny celou škálou přechodových mezistavů. Negativistický postoj ke světu se v dystopiích vyvíjí skrze několik dynamických fází v intervalu od prosté antiutopie až k mučednickým očiscům a pekelným vizím podsvětní civilizace. Obyčejná *science-fiction* (technotopie) se postupně zatemňuje, mění se ve vize temného soumraku (krepuskularismus) a barokního šerosvitu a končí obrazy temné noci nebo podsvětního temna (infernalismus). Každý fanatický fundamentalismus vrcholí „svatou válkou“, po níž nastává úleva a období mírové rekonstrukce. Podsvětní vize se na úsvitu nové renesance vyjasňují v sen o nebeské harmonii (celestialismus) a obrazy rajske blaženosti (paradisialismus). Od nich je potom už jen krůček k utopii zbožné přírody (pantheismus) anebo přímo k přírodní idyle (idylismus) a sociální utopii (utopický komunismus). Jeho „vidění světa“ postupně přechází v ateistický epikureismus a dobrodružství „námořní“ či „exotické utopie“ (nautopie, exotopie). Utopický komunismus, ateistický epikureismus a technokratická filosofie nejsou absolutní negací náboženství, ale tvoří sousední stanice jediného cyklického koloběhu sekulárních a náboženských ideologií. Dominikánští inkvizitoři se během krátké doby requalifikovali v renesanční humanisty, ti časem zdegenerovali v barokní jezuity a ti po čase zase pozvedli prapor osvěty jako osvícení encyklopedisté. Utopické, technokratické i konservativní paradigma jsou ústrojně derivace stavů jediného tržního automatu.

Dynamické změny „vize světa“ nejsou jen chorobné halucinace, nýbrž hrají v cyklické reprodukci trhu roli hnacího motoru. Široká paleta světlosti a jasnosti barev nazíraného světa zrcadlí široký pocitový rejstřík tržních krizí a konjunktur a mobilizuje lidské zástupy k přechodu na novou tržní strategii. Trh generuje hodnoty a ty si lidské myšlení překládá do sociálních psychóz stejně, jako jsou emoce psychologickým překladem hormonálních a sekrečních funkcí jedince. Automat tržní samoregulace využívá živelné ideologie k dynamickým přesunům v rovnováze státního, veřejného a soukromého sektoru a aktivuje masy k provádění nejnaléhavějších reforem. Bez ideologií by tržní automat nemohl přejít od systému státní reglementace přes konsumní demokracii až k tržní pluralitě a odtud fúzemi korporací zpět až k státnímu monopolu. Cyklická povaha tržního vývoje si žádá, aby každou restrukturalizaci zdárně řídila odpovídající politická elita, a proto průchodnost „tržních strategií“ musí zabezpečovat souběžná „směna politických elit“ (Pareto 1964, Mosca 1962).

„Koloběh elit“ se uskutečňuje bojem o nazrávající ekonomické reformy a probíhá souběžně, byť ne vždy transparentně, v systémech „více stran“ i ve „vládách jedné strany“. Poválečný vývoj v Evropě začínal všude zestátněním korporativní ekonomiky a posilováním vlivu silné ústřední státní byrokracie (eukracie). Již v letech 1956-1961 ji ale nahradila liberálnější „estokracie“, vláda rodiny, žen a individualit v „dvorním úřednictvu“ obvyklá ve fázích eroze tuhého centralismu. Její filosofii sentimentalismu a všednodenního civilismu zastoupil v 60. letech formalismus inženýrské „technokracie“ a v 70. letech s vrcholící konzumní konjunkturou levicové tendence tlumočící zesílený tlak odborů. S nástupem stagflace 1975-7 se však začal prosazovat konservativní thatcherismus, který ochromil moc odborů balíkem privatizačních reforem a předal veslo finančnické plutokratické elitě. V každém „světlem“ industrializačním cyklu se tak u moci rychle střídá **eukracie** (vláda státní byrokracie, osvětářských projektů, sociálního inženýrství a komunální utopie), **estokracie** (vláda žen, citovosti, krásy a sentimentu v dvorské byrokracii), **technokracie** (vláda technických kádřů), **demarchie** (vláda konzumního trhu a dělnických odborů) a **oligarchie** (vláda úzké vlastnické elity). Souběžně se směnou elit dochází také k velkým transformacím uvnitř pracujících mas od budovatelských stavebních komun k ideálu maloburžoazní rodiny a od konzumní veřejnosti až k anarchistickým squatům mladistvých bezdomovců a předměstským koloniím přistěhovalců. Pro popis takových sociálních skupin se nehodí klasická „statická teorie tříd“ (P. Sorokin 1969), ale je třeba nové „dynamické klasifikace“ dle tržních rolí.

Dynamická klasifikace sociálních skupin umožňuje pochopení pravidelné periodicity kulturních trendů a zákonitostí vývoje vědeckého myšlení. Paralelní vývojové řady v kulturních dějinách různých zemí odrážejí pravidelnou pulsaci, oscilaci a periodické vlnění určující pohyb všech fyzikálních, biologických a sociálních organismů. Různé světové kultury mohou být ve svém celku navzájem neporovnatelné, ale přesto jsou excitovány rytmem stejného kulturního vlnění, protože cykly hospodářských konjunktur omývají jako mořský příliv břehy většiny světových ekonomik. Země středoevropského, východoevropského a asijského pásma tradičně zaostávají za časem evropského západu, ale přesto se mohou rozechvívat souběžně ve stejném taktu a rytmu. Periodické opakování obdobných kulturních cyklů dláždí cestu k vzniku systematického estetického, kulturního a metodologického názvosloví, na něž je třeba klást stejně rigorózní požadavky jako na taxonomii soustavné zoologie a botaniky. Jejich taxonomii projasňuje vývojový paralelismus, kdy s každou politickou „-krací“ nastupuje i vláda určité vědecké „-sofie“ zastávající vyhraněnou metodologii. Hlavní typy vědeckých přístupů tvoří **eusofie** (normativní osvětářský encyklopedismus), **estosofie** (rozvoj estetických, fyziologických, sensualistických a cestovatelských aplikací), **technosofie** (formální logika, matematické metody), **demosophie** (sociologismus, komparativismus), **theosophie** (náboženská exegetika), **mystosophie** (hermetika, okultní vědy, hermeneutika). Protože náboženství a okultno vytlačuje moderní progres na periferii, stává se jejich přijatelnější náhražkou **psychosophie** (psychologický subjektivismus popírající existenci přírodního, historického i sociálního prostoru).